

Oikeusinformatiikka oikeustieteenä

Kasvava oikeusinformatiikka

Oikeusinformatiikka oikeuden ja tietotekniikan sekä oikeuden ja informaation tieteenä on yhteiskunnan muutoksessa saanut merkittävästi jalansijaa. Varhemmin oikeusinformatiikkaa voitiin paljossa luonnehtia uuden teknologian käytännöllisiin vaikutuksiin havahduttavaksi, ennen kaikkea metodiseksi oikeustieteen erityisalueeksi. Nykyisessä oikeudellisessa informaatioyhteiskunnassa se on sekä metodinen että oikeudellistumisen myötä paljossa myös lainopillinen, ennen kaikkea teoreettisen lainopin alueella askaroiva tieteenala. Lakimiehen ammattitaidon kannalta oikeusinformatiikka on vastaavasti arkipäivän oikeudellisen toiminnan keskeisimpiä työvälineitä. Kaikki lakimiehet työskentelevät yhteiskunnan digitaalisessa, verkkoihin sidotussa toimintaympäristössä.

Oikeusinformatiikka ei, kuten tiedekunnan kunniatohtori *Peter Seipel* alan uranuurtajana on sattuvasti todennut, ole koskaan ollut laitesidonnainen tieteenala. Sitä vastoin sen tieteellinen harjoittaminen edellyttää yleensä riittävää perehtymistä tietotekniikkaan. Tämä on käynyt entistä tärkeämmäksi, sillä etenkin informaation ja verkkoviestinnän merkityksen kasvu edellyttävät tiedon tien seuraamista alustalle kiinnittämisestä arkistointiin tai hävittämiseen. Vastaavasti yhteiskunnan muutos vaatii oikeusinformatiikalta entistä tiivimpää yhteistyötä muiden yhteiskunnan kehitystä ajantasaisesti seuraavien tieteiden kanssa.

Oikeusinformatiikan yleinen osa

Oikeusinformatiikan yleinen osa liittyy oikeuden, ennen kaikkea ihmisen oikeuksien ja yhteiskunnan suhteen arviointiin muuttuvassa yhteiskunnassa. Sen puitteissa tutkitaan verkkoyhteiskunnan oikeudellisesti merkityksellistä kehitystä, uutta informaatioinfrastruktuuria ja siihen liittyen oikeudellisen informaation merkitystä yhteiskunnassa, sekä lakimiesten ja yleisemmin lakimiesprofession ammattitaidolle verkkoyhteiskunnassa asetettavia vaatimuksia.

Tällä varsin laajalla kentällä, jolla toimivat omista lähtökohdistaan yhtä lailla etenkin oikeusteoria, oikeussosiologia, oikeussemiotiikka sekä oikeuslingvistiikka, on ollut viime vuosina poikkeuksellisen paljon kiinnostavaa tutkittavaa, mutta valitettavasti edelleen verraten vähän aktiivisia oikeustieteen toimijoita.

Oikeusinformatiikan erityinen osa

Oikeusinformatiikan erityinen osa jaetaan yleensä neljään toisistaan poikkeavaan tutkimus- ja opetusalaan. Nämä ovat oikeudellinen tietojenkäsittely, oikeudellisen informaation tutkimus, informaatio-oikeus sekä tietotekniikkaoikeus.

1) Oikeudellinen tietojenkäsittely

Oikeudellinen tietojenkäsittely on oikeusinformatiikan vanhin osa-alue. Sen pohjana on ollut jo 1940-luvun lopulla esitetty kysymys siitä, mihin kaikkeen ja miten tietotekniikkaa voidaan oikeudellisessa elämässä hyödyntää. Aihepiiri on siksi varhemmin ollut läheisessä yhteydessä myös oikeusteoriaan sekä esimerkiksi oikeussosiologiaan.

Oikeudellisen tietojenkäsittelyn tutkimuksen painopistealueita ovat nykyisin automatisoitu päätöksenteko, automatisoitu päätöksenteko, automatisoitu lainvalmistelu, tuomioistuinten tietojenkäsittely sekä sähköinen hallinto eri muodoissaan.

Automatisoitu päätöksenteko eri muodoissaan on tullut yhä laveammin käyttöön verkkoyhteiskunnassa. Siihen sisältyy kuitenkin koko joukko oikeudellisia ongelmia. Esimerkiksi Euroopan henkilötietodirektiivissä suhtaudutaan kielteisesti ihmisen ominaisuuksien arviointiin yksin automatisoidun päätöksenteon puitteissa. Loogisten päättelyedellytysten osalta automaattinen päätöksenteko on myös oikeusteorian ajankohtainen tutkimusaihe.

Lainvalmistelun laatuun, mikä on erinomaisen ajankohtainen eurooppalainen keskustelun aihe, taas voidaan merkittävästi vaikuttaa hyödyntämällä säännösten kieliasua ja päättelyn loogisuutta testaavia lainvalmisteluohjelmia. Vastaavasti lainvalmisteluun liittyy merkittävässä määrin sellaisia kielellisiä oikeusvertailevia elementtejä, jotka voidaan erilaisten thesaurustan avulla ainakin osittain automatisoida. Tätä ei toistaiseksi ole riittävästi havaittu suomalaisessa, lähinnä negotiated rulemaking-tasolle jääneessä lainvalmistelukeskustelussa.

Tuomioistuinten tietojenkäsittelyssä on siirrytty tekstinkäsittelystä dokumenttijärjestelmiin. Ne tuottavat eri tarkoituksiin erilaista dokumentti- ja faktatietoa. Tässä muutoksessa perinteinen paperidokumentin tai teknisen tallenteen käsite on selkeästi kehityksen jarruna. Dokumenttijärjestelmien avulla voitaisiin tarvittaessa tuottaa eri tarkoituksiin erilaisen sisällön ja vaikutukset omaavia dokumentteja esimerkiksi yksityisyyttä samalla kunnioittaen. Staattinen oikeudellinen dokumenttikäsite ei tätä huomio.

Ja sähköinen hallinto puolestaan on nopeasti muodostunut sellaiseksi hallinnon uudeksi kehitysvaiheeksi, missä ei kysymys ole enää vain ns. toimistoautomaation kehityksestä hallinnossa, vaan oikeusvaltion näkökulmasta uudesta oikeudellisesta instituutiosta. Se on ollut välttämätöntä ottaa lähemmin oikeudellisen tarkastelun kohteeksi sekä oikeusinformatiikan että hallinto-oikeuden näkökulmista.

2) Oikeudellisen informaation tutkimus

Oikeudellisen informaation tutkimus osana oikeusinformatiikkaa eriytyi perinteisestä oikeusteoriasta varsin pian tietopankkien käyttöönoton jälkeen. Eräissä maissa on myös ollut ja on kirjastotieteellisen koulutukseen liittyen erityinen oikeudellisen tiedon opetus- ja tutkimusala nimeltään law librarianship. Siihen oikeusinformatiikalla on näissä maissa läheiset yhteydet.

Tänään verkkoyhteiskunnan digitaalisessa toimintaympäristössä oikeudelliseen informaatioon liittyvällä oikeustieteellisellä tutkimuksella on kolme keskeistä roolia.

Yleisimmällä tasolla kysymys on oikeudellisen informaation merkityksestä verkkoyhteiskunnan oikeusvaltiossa. Kansalaisen oikeuksien näkökulmasta oikeudelliseen informaatioon joudutaan kiinnittämään olennaisesti eri tavoin huomiota kuin painetun, ensi sijassa lakimiehille suunnatun informaation aikaukautella. Informaatiolähdeopista on vastaavasti tullut entistä tärkeämpi oppi. Sen puitteissa pohditaan muun ohella, miltä oikeuden tulisi teksteinä näyttää sekä miten niitä tulisi kansalaisten käyttöön toimittaa. Euroopan Unionin uusi konsolidoitu lakikokoelma on havainnollisena esimerkkinä uudenlaisesta eurooppalaisesta näkemyksestä oikeudellisen aineiston tavoitettavuuden kehittämisessä.

Vastaavasti verkkoyhteiskunnan kansainvälistyminen on merkinnyt oikeudellisten kielten vertailevan tutkimuksen tuleamista entistä tärkeämmäksi. Tätä aihepiiriä tutkitaan yhtä lailla oikeuslingvistiikan sekä oikeusvertailun puitteissa. Kaikki kolme oikeudenalaa ovat verkkoyhteiskunnassa entistä tärkeämpiä sekä välttämättä tiiviissä yhteydessä keskenään.

Metodisessa katsannossa tutkimuksen sekä opetuksen keskeisimpiä kysymyksiä on kysymys oikeudellisesta informaatiolukutaidosta. Se on osa lakimiehen välttämätöntä perusmetodia. Siinä missä tietopankkien hyvä käyttötaito nousi yhdeksi uudeksi hyvän lakimiehen näkyväksi tunnusmerkiksi runsaat kaksi vuosikymmentä sitten, on oikeudellinen informaatiolukutaito keskeinen lakimiestaito digitaalisessa toimintaympäristössä. Se on sekä kansallisena että etenevässä määrin oikeusvertailevana ja siten myös oikeuslingvistisenä taitona kaikilta lakimiehiltä välttämättä edellytettävä taito. Tietoa etsitään veroista ja tietokannoista informaatiolukutaidon sekä monipuolisen kielitaidon avulla.

3) Informaatio-oikeus

Yhteiskunnan muuttuessa ensin informaatioyhteiskunnaksi ja nyttemmin verkkoyhteiskunnaksi on informaation merkitys yleensä sekä myös oikeudellisesti vastaavasti muuttunut olennaisesti. Se on entistä tärkeämpi eri toimintojen raaka-aine. Ja vastaavasti informaatiotuotannon sekä viestinnän merkitykset yhteiskunnassa ovat kasvanut niin taloudellisesti kuin sosiaalisestikin. Samalla informaatiotuotteisiin sekä viestintään liittyvät taloudelliset ja oikeudelliset jännitteet ovat tulleet aikaisempaa merkittävämmiksi niin eettisesti kuin taloudellisesti.

Informaatiota sinällään on aikaisemmin tutkittu useamman eri oikeudenalan puitteissa hajanaisesti ja yhtenäisiä periaatteita luomatta. Oikeusinformatiikan puitteissa aihepiiri tuli lähemmän ratkastelun kohteeksi 1970-luvulta alkaen. Pidemmälle vievä systemaattisen kehityksen vaihe alkoi 1990-luvulla. Nykyisin informaatio-oikeus on vakiintunut, tärkeä osa oikeusinformatiikkaa ja yleisemmin verkkoyhteiskunnan modernia oikeustiedettä. Informaation merkityksen kasvaessa on myös syytä puhua informaatio-oikeudesta keskeisten oikeusperiaatteiden varaan rakentuvana oikeudenalana.

4) Tietotekniikaoikeus

Tietotekniikaoikeudeksi on luonnehdittu sitä oikeusinformatiikan osa-aluetta, minkä puitteissa on tarkasteltu tietotekniikan käyttöönoton ja käytön mukanaan tuomia uusia tulkinta- ja sääntelykysymyksiä eri oikeudenaloilla. Tällaisia aiheita ovat olleet esimerkiksi ATK-sopimukset, ATK-verotus sekä erilaiset tietotekniikkarikokset. Tällaisten aiheiden tarkastelussa kysymys on aiemmin ollut ennen kaikkea oikeudenalojen välisestä havahduttavasta yheistyöstä. Oikeusinformatiikka on pyrkinyt lisäämään perinteisten oikeudenalojen muutosvalmiuksia.

Nykyisin tietotekniikaoikeuden ydinalueen muodostaa tietoverkko-oikeus. Verkkoyhteiskunnan siirtyminen on näet luonut runsaan määrän uutta lainsäädäntöä ja samalla tarpeen tarkastella laajemmin verkkojen ylläpitoon sekä käyttöön liittyviä oikeudellisia kysymyksiä eri käyttötilanteissa. Tässä tarkastelussa informaatio-oikeuden yleisillä periaatteilla on keskeinen merkitys. Toisalta heijastusvaikutuksena on myös kyber- eli tietoverkkorikosten sääntelyn kasvu.

Oikeusinformatiikasta oikeustieteenä laajemmin ks. Ahti Saarenpää: Oikeusinformatiikka. Teoksessa Marja-Leena Niemi (toim.): Oikeus tänään. Osa I. Lapin yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja. Sarja C 63. Rovaniemi 2015.